

Esterházy Miklós nádor és az 1638. évi nemzeti zsinat¹

Tusor Péter

1. Elöljáróban

A kora újkor Magyarországon, miként szerte Európában és a katolikus koronák gyarmatain, a zsinatok virágkora. A magyar egyháztörténelemben sohasem tartottak annyi nemzeti, tartományi és egyházmegyei zsinatot, mint a 16–17. században.² Kiváltképpen, ha a protestáns felekezetek gyűléseit is ideszámítjuk.³

Ha tényleges számukat nézzük, a mintegy kéttucatnyi alkalom már jóval kevesebbnek tűnik, kiváltképpen a programadó Trienti Zsinatnak (1545–1563) a rendszeres helyi szinódusok tartására vonatkozó előírásai fényében. Még akkor is kevésnek, ha a történeti hűségnek és az akkor már félévezredes magyar–horvát *condominium*nak (melyet Magyar–Horvát Királyságnak nevezni több, mint hiba) köszönhetően a zágrábi egyházmegye zsinatait is számításba vesszük. Azt ugyanakkor mégsem lehet állítani, hogy Magyarország a zsinatok szerepét tekintve a katolikus konfesszionalizáció peremvidékének számított volna. A helyi zsinatok összehívására – bár jelentőségük, hatásuk számottevő volt – sehol sem került sor az előírt rendszerességgel.⁴

A Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) haláláig a kora újkori Magyarországon tartott katolikus zsinatok tézisszerű értékelését a következőképpen fogalmaztuk meg áttekintő tanulmányunkban: „A kora újkori magyarországi zsinatok Oláh Miklóstól (1553–1568) Pázmány Péterig bezárólag a *Tridentinum* reformdekrétumainak meghonosítását látták fel-

¹ Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban az MTA TKI és a MKI támogatásával.

² A magyar szinodológia máig meg nem haladott alapmunkái a barokk-kori tudományosságunknak köszönhetőek: PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romanocatholicae in regno Hungariae celebrata*. Tom. I–II. Posonii, 1742. (továbbiakban: PÉTERFFY, 1742.); BATHYANY, IGNATIUS: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. I–III. Albae Carolinae–Claudiopoli, 1785–1827.; SZVORÉNYI, MICHAEL: *Synopsis critico-historica decretorum synodaliū pro Ecclesia Hungarocatholica aditorum*. Vesprimii, 1807. További irodalom: NAGY KONSTANTIN: *A magyar kath. egyház nemzeti zsinatai*. Gyöngyös, 1943.; MÉSZÁROS KÁROLY: *Tartományi zsinat Esztergomban, 1858*. Pest, 1859. 15–65. p.; legújabbban: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Bp.–Pécs, 2014. (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis*, 10.)

³ Protestáns zsinatokra ld.: BUCSAY MIHÁLY: *A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945*. Bp., 1985. 35–100. p.; ZOVÁNYI JENŐ: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp., 1977. (Humanizmus és reformáció, 6.)

⁴ Még a trienti katolicizmus itáliai törzsterületén sem. CESAREO, FRANCESCO C.: *The Episcopacy in Sixteenth-Century Italy*. In: *Early Modern Catholicism: Essays in Honour of John W. O'Malley S.J.* Ed.: Comerford, Kathleen M. – Pabel, Hilmar M. Toronto, 2001. 67–83. p., 76–77. p.

adatuknak. A hittani, dogmatikai kérdések nem kerültek elő az üléseken, melyeket külön tárgyalás, értékelés, kommentálás nélkül fogadtak el. A zsinatok, bár kulcsfontosságúak a trienti típusú katolicizmus magyarországi bevezetésében, említésre méltó önálló karakterrel, jelleggel nem bírtak. Még a szakirodalom által korábban behatóbban nem elemzett, és tévesen tartományi zsinatnak nevezett 1611. évi nemzeti zsinat sem, mely ugyanakkor fordulópont a hazai katolicizmus történetében, és a trienti típusú konfesszionalizáció⁵ általános jellegű programhirdetésének tekinthető Magyarországon.”⁶

Ez a kép azonban nem teljes, a megállapított tézis a gondos adatolás ellenére sem helytálló az egész kora újkorra nézve! Amennyiben ugyanis nem állunk meg Pázmánynál, hanem a vizsgálatainkba bevonjuk a halálát követő évben, 1638-ban az utód, Lósy Imre (1637–1642) által összehívott zsinatot is, különleges magyar sajátossággal gazdagíthatjuk a kora újkori zsinatok történetét. Jelen tanulmányban e különlegességgel kívánunk behatóbban foglalkozni.

2. Lósy primás zsinata, 1638

Lósy személyében egy olyan tridentiánus magyar reformfőpapot tisztelhetünk, aki a pozsonyi káptalan képviselőjeként, majd Pázmány helynökeként és segédpüspökeként 1611-től kezdve valamennyi nagyszombati zsinaton részt vett, és egri megyéspüspökként 1635-ben egyházmegyei szinódust hívott össze.⁷

Az 1638. június 14. és 16. között tartott szinódust formálisan tartományi zsinatként hívta össze Lósy primás, ám az 1611. évihez hasonlóan, azonos ismérvek alapján ezt is nemzeti zsinatnak tekinthetjük.⁸ Aktáit 47 prelátus írta alá, köztük tíz püspök: három felszentelt, a többi *electus*, illetve

⁵ A kora újkori felekezetszerveződésre legújabban, további irodalommal: REINHARD, WOLFGANG: Felekezet és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei. Szerk.: Tusor Péter. Ford.: Forgó András. Bp., 2017. (Collectanea Studiorum et Textuum, III/1.)

⁶ TUSOR PÉTER: Zsinatok a kora újkori Magyarországon (Oláh Miklóstól Pázmány Péterig). In: *Új Magyar Sion*, 2020. (Megjelenés alatt.) (továbbiakban: TUSOR, 2020.)

⁷ PÉTERFFY, 1742. II. 336–346. p.

⁸ Iratanyaga kiadva: PÉTERFFY, 1742. II. 346–375. p., ahol is (a főegyházmegyei ügyésznek az igazolatlanul távolmaradók elleni keresetében) *expresse* a nemzeti zsinat elnevezés szerepel: „Cum nonnulli videnrentur inveniri, qui Synodo huic Nationali de iure ac de more interesse debuerant, nec tamen interfuerunt...”. Uo., 373. p. Érvek a nemzeti zsinati jelleg mellett: TUSOR, 2020. – Az 1638. évi határozatok (és a zsinat leírásának) díszes feliratú, bőrbe kötött példánya: Archivio Segreto Vaticano (továbbiakban: ASV.), Congregazioni Romane, Concilio, Concilia, n. 89. E fondra: HENKEL, W.: Inventar des „Fondo Concilii” im Archiv der Konziskongregation. In: *Annuario Historiae Conciliorum*, 1983. Nr. 2. 430–451. p. – Lósy 1642 őszére összehívott zsinatát betegsége, majd halála, illetve az akkori diéta elmaradása meghiúsította. Az október 9-re szóló meghívó: Nadbiskupski Arkiv Zagreb, Acta ecclesiastica, n. 82.; ld. még Gaspare Mattei nuncius 1642. november 8-ai jelentését: Biblioteca Apostolica Vaticana (továbbiakban: BAV.), Barb. Lat., vol. 7024, fol. 129r.

nominatus. Számosan a kalocsai tartományt képviselték: az erdélyi, szerémi, csanádi címet viselő főpapok, továbbá a bosnyák Bielavich György tinini és horváth Levakovich Ráfael szendrői püspök, valamint a zágrábi káptalan képviselője.⁹ A kalocsai érsek és a zágrábi püspök betegsége és kora okán kimentette magát, melyet a zsinat, ha ímmel-ámmal is, de elfogadott.¹⁰ Hogy a kétségkívül nemzeti zsinatokat miért hívják mégis az aktákban leginkább tartományi zsinatnak a korszakban, illetve miért dominál ez az elnevezés, arra az szolgálhat magyarázatul, hogy a *Tridentinum* kötelező érvényű határozataiban nem használja – a pápaság pedig mind kevésbé szereti – a nemzeti zsinat fogalmát, hanem csak a *Metropolitani* által összehívandó *Provincialia Conciliár*ról beszél. (sess. 25, c. 2.)¹¹

Lósy Imre prímás 1638. évi nemzeti zsinatát a korábbiakhoz képest már eleve különlegessé teszi előttünk, hogy itt végre hangsúlyosabban jelennek meg hitbéli kérdések is. Igaz, kevésbé a doktrinális, mint inkább a gyakorlati problémákkal összefüggésben. Az I. *caput*ban (*Circa fidem*) például elrendelték, hogy tegyenek végre eleget a – több évszázados – kívánalomnak, és minden székeskáptalanban állítsanak fel egy teológusi kanonoki stallumot. Kimondták továbbá, hogy hitvitába csak hozzáértő klerikus merészeljen bocsátkozni. Akinek nincs megfelelő képzettsége, tapasztalata, az elégedjék meg a hittételek ismertetésével.¹² A IV. *caput* a búcsúk értelmezésével foglalkozik. Előkerülnek elvontabb kérdések az istentiszteletek (*Divina Officia*) s az ereklye- képtisztelet, szentkultusz kapcsán is (II. és III. *caput*). Az V. (egyházmegyei zsinatok évenkénti tartása), a VI. (vizitációk), a VIII. (szemináriumok), a IX. (rezidencia) és a XI. (korábbi zsinatok határozatainak betartása) fejezet a szokásos reformtematikák aktualitásait tárgyalják. A VII. és a X. fejezet viszont ezeknél különlegesebbnek mondható. A plébánosi vizsgák megkövetelése és alapos szabályozása (VII.) valamint a püspöki bíráskodás beható körülírása (X.) a korábbi cikkelyeknél is jobban tanúsítják katolikus konfesszionalizáció magyarországi konszolidációját.

A korábbiakkal összevetve további sajátossága az 1638-as nemzeti zsinatnak, hogy két, közelmúltbeli pápai rendelkezés is szó szerinti kihirdetésre került rajtuk, sőt ezeket a zsinati aktákhoz, aktákba is illesztették. Az egyik a Rítus Kongregáció 1631-es végzése, amely a szentté avatáshoz kapcsolódó vizsgálatokat igyekezett mederbe terelni a megyésfőpásztorok illetékességének erősítésével. A másik az 1634 decemberében publikált *Sancta Synodus Tridentina* kezdetű bulla, amely jelentősen megszigorította a püspökök rezidencia-kötelezettségét. Hosszúra sikeredett szövegét

⁹ PÉTERFFY, 1742. II. 374–375. p.

¹⁰ : „...statuitque sacra synodus excusationem eiusdem [sclt. episcopi Zagrabiensis] respectu aetatis senilis, expensarum locique distantiae habere speciem tantum apparantem, sed non sufficientem, nihilominus indulgendum fore pro hac vice, et cum hac cautela, ne secundo ipsi similis vel alteri excusatio suffragari possit.” PÉTERFFY, 1742. II. 356. p.

¹¹ Szövegüket ld. az 1638-as zsinati akták között is: PÉTERFFY, 1742. II. 351. p., Uo., 307. p.

¹² „Controversias fidei pro concione ii tractent, qui in iis versatissimi sunt aliis; qui minus periti sunt in iis, satis est, si articulos fidei simpliciter tradant, ne se in huiusmodi contorversiarum tractationem frigide et sine fructu immergant”. PÉTERFFY, 1742. II. 358. p.

Jakusith György választott veszprémi püspök olvasta fel teljes terjedelmében közvetlenül a zsinat megnyitása után, a tanácskozások megkezdése előtt.¹³

A rezidencia-bulla publikálására két magyarázatot is találhatunk. Az egyik, hogy az épp ekkortájt a különféle okok miatt mind feszültebbé váló szentszéki–magyar kapcsolatok oldásaként javításra került sor az aktusra, épp annak a bullának a kihirdetésére, amelynek megszületésében Pázmány Péter állandó római Habsburg követsége körüli tervezgetések is belejátszottak.¹⁴ Mivel a magyar püspökök egy kivételével állandó vagy ideiglenes székhelyükön tartózkodtak – leszámítva a jogosan akadályoztatott erdélyi és a hódoltságai főpásztorokat –, könnyű kitalálni a másik okot is. A pápai bulla zsinati publikálása, magyarországi kihirdetése nyilvánvalóan Lippay György egri püspök ellen irányult. Ő királyi kancellárként folyamatosan a bécsi udvarban tartózkodott.¹⁵

3. Nádori részvétel a zsinaton? Esterházy emlékirata („Considerationes”)

a) Főúri devóció megnyilvánulása?

Az 1638. évi nemzeti zsinat legfontosabb különlegessége mindazonáltal abban rejlik, hogy tárgyalásaira nem csupán az összehívó prímás-metropolita előterjesztései nyomán került sor, melyeket szövegszerűen egyébként nem is ismerünk. A tárgyalás menetét és a határozatokat ugyanis nagyban befolyásolták Esterházy Miklósnak, az ország nádorának (*Prorox*) (1625–1645) javaslatai is, melyek höflányi várában, 1638. június 11-én, három nappal a zsinat megnyitása előtt keltek. A zsinathoz intézett nádori emlékirat szövegét a vatikáni apostoli könyvtár őrizte meg az utókor számára.¹⁶

Jóllehet a magyar zsinati aktáknak nemzetközi viszonylatban is páratlanul alapos, széleskörű és korai publikálásának köszönhetően már 1742-től tudni lehet a nádori „részvételről” a nemzeti zsinat munkájában, a történettudomány idáig nem szentelt neki különösebb figyelmet. Szerepet játszhatott ebben, hogy a jezsuita Péterffy Károly a lényegi tartalomnak mindössze egy-egy mondatos kivonatát adja 11 pontban. Emellett csupán a nádor kísérőlevelét közli előljáróban, hosszas emlékiratának bevezetőjeként feltüntetve azt, miközben az eredeti bevezetőt elhagyja, záradékat pedig rövidíti és módosítja.¹⁷ A már kiadott részek ugyanakkor önmagukban is figyelemre méltóak. A Péterffy által közzétett kísérőlevelében a ná-

¹³ PÉTERFFY, 1742. II. 362., 352–356. p.

¹⁴ TUSOR, PÉTER: Le origini della bolla “Sancta Synodus Tridentina”. (I cardinali degli Asburgo e papa Urbano VIII, 1632–1634.) In: La Dinastia de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio. Coords.: Millán, Martínez J. – Cuerva, González R. Madrid, 2011. 205–227. p.

¹⁵ Lippay rezidencia-ügyére ld. alább, 31. sz. jegyz.

¹⁶ BAV. Barb. Lat., vol. 6894, fol. 15r–17v.; vol. 7009, fol. 21r–24v. A nádori zsinati emlékirat kiadása: TUSOR PÉTER: Esterházy Miklós nádor „Considerationes”-ei az 1638. évi nemzeti zsinathoz. (Forrásközlés a vatikáni könyvtárból.) In: *Fons*, 2020. (Megjelenés alatt.) (továbbiakban: TUSOR, 2020a.) Egy példánya: Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, n. 203/1.

¹⁷ PÉTERFFY, 1742. II. 346–347. p.

dor kifejti, hogy személyesen akart megjelenni a zsinaton, és csupán akadályoztatása miatt foglalja össze írásban meglátásait. Mondandóját az egész zsinatnak szánja, a korabeli teljes hivatalos formulát használja címzésül, melynek elemei a szövegbeli megszólításokban is visszaköszönek.¹⁸ Kísérőlevelében Esterházy gondos szóhasználattal javaslatait nem *propositiones*, hanem *considerationes* elnevezéssel illeti. A zsinathoz intézett emlékiratának mi is ezt a címet adjuk, méghozzá nagy kezdőbetűvel: „*Considerationes*”. A *Considerationes*hez írt kísérőlevelében a nádor arra kéri (*obtestans*) a résztvevőket: „mivel az álnok eretnekség nem csak megjelent, hanem az egykor igen szent Királyság apostoli egyházának velejéig hatolt, semmilyen fáradságot nem kímélve törekedjenek a Szentlélek kegyelmétől újjászületve Isten nagyobb dicsőségére mindazt elvégezni és elrendelni, ami szükséges lesz a felebarát épülése, a kölcsönös szeretet, az ország nyugalma, az ősi vallás visszahozatala, a tévelygők üdvözülése és az eretnekek jobb belátásra térítése szempontjából”.¹⁹

A *Considerationes* szemmel láthatóan teológiai, kánonjogi műveltséggel és nyilvánvalóan szakszerű, vélhetően jezsuita segítséggel – Esterházy udvari papja Hajnal Mátyás volt²⁰ – megírt kísérőlevele kiemeli, hogy a nádor tiszteletben tartja a zsinat kizárólagos illetékességét a törvénykezésre, és „mindeneket” a résztvevők „ítélőképességére és magasabb ítéletére” bíz. E mozzanat tér vissza magának az emlékiratnak a záró részében. A *Considerationes* záradékában Magyarország nádora szükségesnek látja kiemelni a teljes zsinat előtt, hogy javaslatait „nem azzal a szándékkal fogalmazta meg, hogy mintha az érintett dolgokban rendelkezni (*disponere*) szeretne, vagy netalán ellenséges érzülettől vezéreltetve egyes főpapok érintettségét közszemlére tegye. Egyedül Istent és a katolikus hit terjeszté-

¹⁸ „Illustrissimis, Reverendissimis, Venerabilibus, Admodum Reverendis Dominis N.N. Archiepiscopis, Episcopis, Praepositis, Abbatibus aliisque ad praesentem Synodum Tyrnaviensem congregatis etc. Dominis amicis, Fratribus observandissimis”. PÉTERFFY, 1742. II. 346. p.

¹⁹ „Licet quidem ad terminum congregationis Dominationum Vestrarum pro quibusdam summe necessariis, bonum publicum ac promotionem catholicae religionis concernentibus oretenus praesentandis interesse animitus cupiverim, ob certas tamen et inevitandas necessitates moras agere cogor. Quas considerationes suggerendas iudicavi, brevi calamo constrictas hisce inclusas submitto. Obtestans unice, cum prava haeresis non solum intrinseca occupaverit, verum etiam in ipsas medullas *Ecclesiae nostrae Apostolicae Regni quondam sanctissimi Hungarici* pervenerit, nullis parcendo laboribus enitantur ad maiorem Dei gloriam Spiritus Sancti gratia refecti concludere, statuereque quidquid in exemplum proximi mutuum charitatem, regni tranquillitatem, avitae religionis reductionem, salutem errantium et respicientiam haereticorum conducere necessum erit; subiciens tamen omnia altiori iudicio et discretioni Dominationum Vestrarum Illustrissimarum, Reverendissimarum [etc.], quorum precibus et sacrificiis me caetero commendo”. PÉTERFFY, 1742. II. 347. p. A címzés és a megszólítás és e bevezető sorok kizárólag Péterffy kiadásából ismertek.

²⁰ Rá ld.: LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600*. Romae, 1978. (MHSI, 117.) 683. p.; ZEMPLÉNYI FERENC: *Egy magyar jezsuita emblematikus*. In: *Ikonológia és műértelmezés*. Szerk.: Pál József. II. Szeged, 1987. 203–214. p.

sét tartotta szemei előtt, melyekért vérét is kész kiontani, és az édes haza javára, valamint az egyházi rendnek és joghatóságának előmozdítására foglalta össze röviden meglátásait”. Írását a Péter-levél közismert oroszlanos hasonlata (1Pt 5, 8) zárta.²¹

A gondos körülírás is mutatja, hogy fellépését Esterházy maga is érzékenynek tartotta, részben ezért is igyekezett jól körülbástyázni érvekkel, kínosan ügyelve a megfelelő jogi terminusok használatára, és a hivatalos előterjesztésnek, illetéktelen beavatkozásnak még a látszatát is messze elkerülte. Egyúttal azonban kompetenciáját is hangoztatta, az emlékiratnak Péterffy által a kísérőlevélre cserélt, jóval rövidebb eredeti bevezetőjében egyenesen „hivatalához tartozónak” nevezte javaslatai megtételét.²² A *Considerationes* végén pedig jó előre visszautasította, hogy esetlegesen illetéktelenséggel vagy önkényességgel vádolják fellépése miatt. Ezt szintén hiába keressük a 18. századi kiadásban.²³

Részleges – és mondjuk ki bátran –manipulatív közlője, Péterffy Károly a nádor buzgóságának bizonyítékaként értelmezi a forrást,²⁴ mely interpretáció érdekében maga is mindent megtett. Abban ugyanis, hogy magukat a javaslatokat nem közli, hanem csupán rövid, erősen eufemizáló címekben foglalja össze az egyes pontokat, aligha terjedelmi okok játszottak közre. Esterházy ugyanis nemcsak a fellépésnek tényét, hanem annak tartalmát, hangvételét is igyekezett biztosítani óvatos soraival. A *Considerationes* szinte minden pontjában éles, helyenként megsemmisítő, olykor egyenesen indulatos bírálatot fogalmaz meg a klérussal, mindenekelőtt a felsőpapsággal szemben!

²¹ A záró rész Péterffynél (PÉTERFFY, 1742. II. 347. p.) és szinte azonos szöveggel a vatikáni példányokon is. Hogy mégsem teljesen azonos szöveggel, vö. alább, 23. sz. jegyz.

²² Magának az iratnak eredeti bevezetője mindössze ennyi: „Congregatis in unum dominationibus vestris illustrissimis, reverendissimis, venerabilibus et admodum reverendis Spiritus Sancti gratia et directione ecclesiae proficuis impensius elaboraturis nos quoque haud deesse volumus, verum ad officium quoque nostrum spectare iudicantes aliqua suggerere placuit ad praesentem materiam spectantia.” BAV. Barb. Lat., vol. 6894. fol. 15r–17v.; vol. 7009. fol. 21r–24v.; TUSOR, 2020a.

²³ A derék jezsuita nemcsak a *Considerationes* bevezetőjét szerkesztette át, hanem annak záradékából elhagyta Esterházy e mondatait. „Essent complures his attexendae considerationes, quo modo haereses irrepserint consolidataeque sint, qualique cum contemptu prematur religio catholica, ac his similia. Verum ne fors existant, qui nec haec vocationis meae existere asserunt, aut passionibus inductum facere cogitent. Eapropter solemniter et conscientiose protestor...” és csonkítását a következő kontaminációval palástolja: „Conscientiose tamen protestor...” BAV. Barb. Lat., vol. 6894. fol. 15r–17v.; vol. 7009. fol. 21r–24v.; TUSOR, 2020a. A záró rész: PÉTERFFY, 1742. II. 347. p.

²⁴ „Modesta hac adhortatione integerrimi animi sui sensa Prorex explicuit, nihil se omnino praeter incrementum religionis orthodoxae, quietam publicam, et restitutam Ecclesiae Hungaricae sanctitatem desiderasse...” PÉTERFFY, 1742. II. 348. p.

b) Kurrens kléruskritika. A Considerationes pontjai

Ismerkedjünk meg közelebbről Esterházy nádor kritikájának tartalmával.²⁵ Az egyes pontokat nem fordítjuk szó szerint, teljes terjedelmükben, inkább lényegüket igyekszünk kiemelni és szembevetni Péterffy címadásaival, melyek zárójelben, kurzív szedéssel találhatóak. Magyarország nádora szerint tehát:

1) A legnagyobb veszélyt az egyházi vezetők körében eluralkodó vetélkedés („*perniciosae intrinsecae animorum simultates*”) jelenti, mely méreg gyanánt járja át őket, s melyből hatalmas kár és a hívek megbotránkozása következik. Ennek levetkőzése, az egyetértés és a tiszta lélek elengedhetetlen a rájuk bízottak üdvösségre vezetéséhez a Szentlélek segítségével. (PÉTERFFY: „I. Az egyetértés megőrzéséről a klérus soraiban.”)

2) Ismeretes, hogy az ugyan jól ellátott püspökök kisebb javadalmakat is birtokolnak, s elfoglalják azokat sok érdemes és rászoruló elől. Így számos helyen hiány támadt az Isten igéjét hirdetőkből. Ezért hasznos lenne, ha az egyes javadalmakat más-más egyháziaknak adományoznák, különösen, ha önmagukban elégségesek egy személy megélhetésére.

3) Az egyházi középréteg több tagja is, mint ismeretes, számos beneficiumot halmoz fel magának és még többet igyekszik összegyűjteni. Ezáltal azonban nemcsak a papok és igehirdetők száma csökken, és sokuk megélhetési feltételei romlanak (miközben a tanulók és növendékek száma Isten kegyelméből folyamatosan növekszik). A javadalomhalmozás az országgyűléseken is a katolikus szavazatok csökkenését eredményezi, hiszen három-négy helynek csak egy képviselője van. Erre a problémára is megfelelő orvoslást kell találni. (PÉTERFFY: „II. Több javadalmat ne adományozzanak egy személynek, mivel így az országgyűlésen csökken a szavazatok száma.”²⁶)

4) Némely szerzetesrendek az elmúlt időkben kihaltak az országban, vagy elhagyták azt és más rendek szabályzatát kezdték követni. Ezek birtokait és funkcióit világi papok vették át és a kánoni előírásoknak megfelelően élvezik. Most ezek a szerzetesek a visszatérésen fáradoznak, s szintúgy a kánoni törvények alapján követelik tulajdonukat. Mindez nagy zavarokat okoz, és gondoskodást igényel. (PÉTERFFY: „III. A háborúk által elűzött szerzetesek visszahozataláról korábbi helyeikre.”²⁷)

5) Ugyancsak megfontolásra érdemes, hogy a szerzetesrendek javait bíró világi papok halála után más szerzetesek szerzik meg a javadalmat az eredeti tulajdonos rend kárára, ami miatt már több botrány támadt.

6) Számos szerzetes – köztük külföldiek –, akinek hivatása, esküvel erősített fogadalma ezt kifejezetten tiltja, püspökségekre és más egyházi java-

²⁵ A szöveg vatikáni lelőhelyei és forrásközlése imént már többször idézve: BAV. Barb. Lat., vol. 6894. fol. 15r–17v; vol. 7009. fol. 21r–24v.; TUSOR, 2020a.

²⁶ Az előző pontra is vonatkozik, vagyis Péterffynél e két fejezet összevonva.

²⁷ A következő két pontra is vonatkozik, vagyis Péterffynél e három fejezet összevonva.

dalmakra áhítozik. Sőt többen már birtokolnak is ilyeneket, még hozzá pápai jóváhagyás nélkül. E dologra figyelmet kell fordítani, hiszen nyilvánvalóan ártalmas az országra és az egyházi rendre a diétai szavazatok csökkenése és az idegenek térnyerése miatt.

7) Káros, hogy többen azok közül a püspökök sem rezideálnak, akiknek módjukban állna, hanem gondjaikat levetkőzve és kényelmüket keresve máshol időznek. Nem ismerik juhaikat és így a juhaik sem ismerik pásztorkukat. Zsinati rendelkezésbe foglaltan erőteljesen érvényt kell szerezni a *Tridentinum* idevágó rendelkezéseinek, az előírt kánoni büntetés alkalmazásával. (PÉTERFFY: „*IV. Hogy a püspökök és javadalmasok részint javaik megőrzése, részint pedig juhaik felügyelete érdekében székhelyükön tartózkodjanak.*”)

8) Számos javadalmas javadalmát névleg megtartja, titokban azonban évdíj fejében másra ruhazza át a lelkek veszélyeztetésével. (PÉTERFFY: „*V. A javadalmak ok nélküli cseréjéről.*”)

9) Az egyházlátogatások teljesen mellőztetnek, amely a papság botrányos életmódjához, az egyházi tulajdon eltékozlásához vezet, és a protestáns prédikátoroknak kedvez. Tíz templomból kilenc világi célokat szolgál, az újonnan szentelt oltárok hol összetörve, hol csupaszon állnak. Képek alig vannak vagy tönkrementek. Kelyhek, felszerelések sincsenek. A templomokról csak külalakjuk árulkodik, sem prédikációt, sem szentmisét nem tartanak bennük. A nép barmok módjára él, a templomok a latrok menedékei, sokszor a plébániákkal együtt gabonaraktárul szolgálnak. (PÉTERFFY: „*VI. A plébániák vizitációjáról.*”)

10) Sopronban több egyházi javadalom található. És noha minden javadalom feladatokkal is jár, ezek birtokosai csak a hasznot nézik, elhanyagolják kötelességeiket. A protestánsok ugyanakkor nagy figyelmet fordítanak a hit dolgaira. Ezért egy-egy tudós magyar és német javadalmast kellene oda helyezni, akik tisztességüket szavukkal és tetteikkel példásan viselnék. (PÉTERFFY: „*VII. Sopron város javadalmairól.*”)

11) Egyszer és mindenkorra el kell határozni, hogy a püspökök és javadalmasok ne váltogassák székhelyüket. A rangidős főpapok ugyanis haszonlesően, botrányok közepette, egyházi kötelemeik elhanyagolásával és tekintélyük kárára folyton-folyvást jövedelmezőbb egyházmegyékre ácsingóznak. Az egész világon hallatlan dolog, hogy üresedés esetén a címzetes püspökök példájára állandóan váltogatják püspökségüket és újakra törnek, sok léleknek kárt okozva ezzel. A gyakori váltások következtében a hívek nem ismerik pásztoraikat, s inkább fordul fokozott figyelem a jövedelmekre, semmint a lelkekre. Továbbá a püspöki székhelyek is elhanyagolódnak. A pápa és az uralkodó egyetértésével féket kell vetni az ilyen aspirációknak, így a püspöki jövedelmekre és rezidenciákra jobban gondot lehet majd viselni, s a juhok is ismerni fogják pásztoraikat. (PÉTERFFY: „*VII. A püspökök, apátok és mások országgyűlési ülésrendjének meghatározásáról.*”)

12) Szükséges, hogy a püspökségek és a többi beneficium adományozása a metropolita tudtával és az általa adott információ alapján történjék. Ez nem sérti az uralkodó főkegyúri jogát, hiszen az adományozás továbbra is az ő döntése alapján történik. Így nem lesz szükség külső erők kegyeit keresni, akik a magyar ügyeket nem ismerik, és a magyarok iránt nem viselhetnek jó érzéssel. (PÉTERFFY: „IX. A püspökségek és javadalmak adományozására a metropolita-érsek előzetes tudta nélkül ne kerüljön sor.”)

13) A váci püspökség, jóllehet török területen fekszik, bizonyos javakkal rendelkezik. Mivel az ottani jobbágyok barmok módjára tartatnak, szükséges és súlyos bűn terhe alatt megvalósítandó, hogy a püspök legalább két plébánosról gondoskodjék, akik az igehirdetést és az isteni szolgálatot ellátják. (PÉTERFFY: „X. Hogy a jórészt török területen fekvő váci egyházmegyében legalább két papot tartsanak, akik a szegény nép lelkipásztori ellátásáról gondoskodnak.”)

14) Az erdélyi püspökséget ugyan az uralkodó alkalmas személynek adományozta, a pápa azonban nem adja megerősítését. Ha azért nem, mert Erdélyt Magyarországtól elszakítottak tartják a római Kúriánál, akkor a hódoltsági egyházmegyékben sem adható pápai megerősítés. Ám mivel ott diszpenzációval megadják, úgy Erdélyben sem lehet ennek akadály. Ez ügyben az egyházfőt egyöntetűen kérlelni kell. (PÉTERFFY: „XI. Az erdélyi püspökségről és más, a török által elszakított püspökségekről, hogy ezekről tárgyaljanak a pápával.”)

4. A nádori pontok forráskritikája. Magyar egyházi viszonyok az 1630-as években

a) Alaptalan arisztokrata vádak?

Ha ezeket a rövid tartalmi összefoglalókat a figyelmes olvasó összeveti az eredeti szöveggel, azt látja, hogy Esterházy sorai nem ennyire hűvösen tárgyilagosak: a klérus felé irányuló kritika, mint már utaltunk rá, meglehetősen szenvedélyes, át-átsüt rajtuk a felháborodás. Fokozására olykor biblikus képeket is használ a nádor. Például a javadalomhalmozás miatti paphiány nyomán egyenesen arról beszél, hogy a „bárányok idegenbe vitetnek, és az ádáz farkas óriási pusztítást végez Krisztus akoljában”, illetve hogy mindez az „Anyaszentegyház szőlőskertjében okoz kárt” (2–3. pont). Találkozunk jogi regulaszerű megfogalmazással is. A soproni javadalmakkal foglalkozó részt (10. pont) a következő általános igazság zárja: „Nem egyeztethető össze a jó lelkiismerettel a bőséges jövedelmek élvezése, közben pedig mindeneknek az elhanyagolása”.

Tartalmának, vehemens stílusának ismeretében nem kell csodálkoznunk azon, hogy a 18. század derekán Péterffy Károly nem közölte le a dokumentumot. Mária Terézia (1740–1780) uralkodásának elejéről visszatekintve egy világi főúrnak ilyen mérvű kléruskritikája szinte elképzelhetetlennek tetszett. Sőt tetten ért manpiulációi ellenére érdeméül kell felhozunk, hogy nem mellőzte teljesen a zsinati akták sorából, melynek teljes rekonstruálása csak az ő közlésével lehetséges, hiszen a fontos kisérvőlevél szövege csak tőle ismert. Azt viszont kései történész utódként – a bevezető és a záradék „átszerkesztése” mellett – feltétlenül szemére kell vetnünk a derék páternek, hogy címadása, leírása tulajdonképpen csak két esetben

informál megfelelően az adott pont tartalmáról (a metropolitai joghatóságról és a váci egyházmegyéről szóló IX–X. pont). A többi vagy csak egy-két szavas címadás (VI–VII.), vagy a problémákról egyáltalán nem ejt szót (I. III.), illetve csak épphogy, vékony szeletüket érinti (II. IV.). Szemrehányásunk három esetben kifejezetten aggályá mélyül. Az éves járadék fejében történő javadalom-átruházások, e sajátos „zsebszerződések” (8. pont) Péterffy-nél csupán mint ok nélküli javadalomcserék jelennek meg. (V.) A püspökségről püspökségre araszolgtatás Esterházy által hosszasan kárhoytatott kérdése (11. pont) mint az országgyűlési ülésrendnek a 18. században kétségkívül számos feszültséget okozó problémája kerül elő. (VIII.) Az utolsó pont (14.) Esterházynál tulajdonképpen a Szentszék kritikája az erdélyi püspökség betöltésében elfoglalt álláspontja miatt, és a hódoltságiak csupán példaként jelennek meg. Ezzel szemben a jezsuita történész mindezen püspökségek ügye római rendezésének szükségességéről ír. (XI.)

A Bécsben tanult, fiatalon, 46 évesen, főműve kiadása után alig négy évvel, 1746-ban elhunyt jezsuita szerzetes nyilván igen jól, nálunk százszor jobban tudott latinul. A magunk részéről tehát erős kételyt táplálunk az iránt, hogy esetleg félreértelmezte volna a szöveget. Sokkal inkább elképzelhető, hogy a nyilvánvaló apologetikus attitűd mellett leginkább a leírtak történeti hitelében kételkedhetett, hiszen a 18. század konszolidált viszonyai között jórésük talán valószerűtlennek tetszhetett.

Valóban így volt-e, és Esterházy tollát túlzó indulat, egyfajta premodern antiklerikalizmus vezette? Vagy épp ellenkezőleg, a magyar arisztokrata írása inkább szigorú és hiteles látletnek tekinthető a korabeli egyházi elit belső viszonyairól? Az elkövetkezőkben erre keressük a választ.

A nádor által leírtak történeti kritikai vizsgálata, az általa a zsinat előtt vázolt problémák szisztematikus feltárása és elemzése külön monográfia keretében lenne megvalósítható. Izgalmas, különleges kötet születhetne, vagy talán születik is majd egyszer, melynek egyes fejezetei a *Considerationes* pontjaira alapozódnának. Itt azonban meg kell elégednünk néhány példával, bizonyítékkal, amelyek, mondjuk ki előre megállapításunkat, Esterházy kritikájának jogos, hiteles voltát igazolják. Az áttekinthetőség kedvéért lehetőleg sorjában haladunk végig a pontokon.

b) A felsőklérus ellentétei és javadalomhalmozás

A magyar felsőklérus megosztottságának több bizonyítékát találjuk az 1630-as évekből. Pázmány és a győri káptalan a jezsuita kollégium alapítása miatti ellentéte jelenti a legenyhébb fokozatot.²⁸ A győri káptalan és Draskovich György püspöknek az országgyűlésig jutó, tettlegességig fajuló konfliktusa már súlyosabb válságtünet.²⁹ A legmélyebb meghasonlást a

²⁸ KÁDÁR ZSÓFIA: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben. (1626–1630) In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Győr, 2011. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások, 13.) 209–234. p.

²⁹ SZABADY BÉLA: Draskovich György győri püspök élete és kora. (1599–1650) In: A 300 éves soproni szent benedekrendi Sz. Asztrik Kat. Gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Sopron, 1936. 15–115. p., 41skk és 93skk p. A problémával az 1638. évi zsinat is foglalkozott, ahol is kimondták – hiába –, hogy győri káptalan, a

Pázmány előző évi halála után a primási székért folyó harc és annak következményei, a közvetlen utód, Lósy Imre és az udvari magyar kancellár, egri püspök, az 1642-ben Lósy örökébe lépő Lippay György mélyülő konfliktusa jelentette. Lippay a bíboros egyértelmű rendelkezése ellenére lépéseket tett az esztergomi érseki szék azonnali elnyeréséért, az 1637/38. diétán pedig súlyos összeütközésbe került a protestánsoknak teendő alkalmi engedményekre hajló Lósyval. A primás ráerősítve a római Rezidencia Kongregáció által 1638 januárjában indított eljárásra,³⁰ a rezidencia-kötelzettségre hivatkozva igyekezett eltávolítani riválisát kancellári hivatalából és ezáltal a bécsi udvarból. 1638. július 12-én illetékes metropolitaként Rómába is írt ennek érdekében.³¹ A Rezidencia Kongregáció eljárásának alapját képező *Sancta Synodus Tridentina* zsinati felolvasatásának egyértelmű célja, pontosabban célpontja Lippay volt. A hetedik, a rezideálás elmulasztását kifogásoló nádori pont célzottja is elsődlegesen a kancellár. De Draskovich György sem szeretett folyamatosan Győrben időzni, igaz, egyházmegyéje területét általában nem hagyta el,³² és úgy tűnik, Jakusith György veszprémi püspök is inkább tartózkodott pruszkai birtokán, mint egyházmegyéje ideiglenes sümegi székhelyén.³³ Rajtuk kívül a nyitrai, a zágrábi és a zenggmódruzi püspököknek, valamint a primásnak volt tényleges rezidenciája, őket nem érthette kritika. (*Considerationes*, 1. és 7. pont)

A javadalomhalmazásnak már a középkori egyetemes zsinatok által kritizált eljárása Magyarországon valóban bevett gyakorlat volt, miként általában a kora újkori Európában, főként Itáliában.³⁴ A *Tridentinum* csupán a püspökségek és a közvetlen lelkipásztori kötelezettségekkel járó be-

püspök és a jezsuiták többdimenziójú kontroverziájára kerüljön pont. PÉTERFFY, 1742. II. 373. p.

³⁰ ASV. Congr. Rom., Concilio, Regesta Litterarum super Residentia, vol. 1, fol. 57v. 64v. 68v. 76v. 78v. 81v–82r. 89v. 152r–v. 156r–v.

³¹ BAV. Barb. Lat., vol. 6894. fol. 19r–20v. Részletesebben ld.: TUSOR PÉTER: Lippay György egri püspök, királyi kancellár rezidenciaügye. In: *Századok*, 2020. (Megjelenés alatt.) (továbbiakban: TUSOR, 2020b.)

³² Nemcsak Draskovichnak, utódainak is kedvenc tartózkodási helye volt Rákos (Fertőrákos), olykor Szombathely. Ennek egyik oka a Győr erődváros jellege volt. Vö.: GECSÉNYI LAJOS: A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése.) In: *Uó: Gazdaság, társadalom, igazgatás Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 213–228. p.

³³ Ld. pl. 1640. március 30-i levelét Gaspere Matteihez, ahol pruszkai tartózkodását egészségi okokkal indokolja (sőt magát a nuncius is fürdőzni hívja oda). ASV. Archivio della Nunziatura in Vienna, Processi dei Vescovi, n. 65, s.f. Egri püspöki éveiből levelei rendre hol Jászón, hol Pruszkán keltek.

³⁴ Vö. WEBER, CHRISTOPH: Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien. Berlin, 1988. (Historische Forschungen, 38.) küln. 148–266. p., 169–204. p.; ROSA, MARIO: Per grazia del papa. Pensioni e commende nell'Italia del Seicento. In: *Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła*. Ed.: Fiorani, Luigi – Prosper, Adriano. Torino, 2000. (Storia d'Italia. Annali, 16.) 293–326. p.; REINHARD, WOLFGANG: Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Princes, Patronage and the Nobility*. Ed.: Asch, R.G. – Birke, A.M. Oxford, 1991. 329–356. p.

nefíciumok *cumulatiójának* tudott véget vetni, az egyebekének: apátságokénak, prépostságokénak, kanonokságokénak, oltárigazgatóságokénak nem. Nálunk kivétel nélkül az összes püspök, a tényleges javadalommal bíró prépost és apát – ők nem szerzetesek, hanem világi pap „kommendátorok” – érintett volt a kérdésben.³⁵ A nádor valóban teljes joggal féltette a felnövekvő papi utánpótlás³⁶ anyagi biztonságát, a javadalmakhoz tartozó területeken a katolicizmus megfelelő helyi képviselőjét és az országgyűlés alsótábláján a szavazatokat is.³⁷ (*Considerationes*, 2–3. pont)

c) Külföldi szerzetesek hazai ambíciói, a *resignatio in favorem* és kánoni vizitációk

Amit Esterházy az egykori szerzetesi javak visszaszerzéséről ír, több szempontból is fontos, illetve újszerű. A korszakból eddig leginkább olyan problémákról tudtunk, melyek az uralkodó, illetve arisztokrata családok által zálogban tartott szerzetesi birtokok visszaszerzésével voltak kapcsolatosak.³⁸ Bár arról van ismeretünk, hogy például a ciszterek, mindenekelőtt Lilienfeld és Heiligenkreuz irányából tettek lépéseket javaik visszaszerzésére, ezek azonban leginkább az uralkodó előtti elvi tiltakozásokra szorítkoztak.³⁹ Hasonlóan nem voltak számottevőek a bencések Pázmány által is feleslegesnek vélt restaurációs kísérletei.⁴⁰ Az ágostonosok és premontreiek jelentősebb próbálkozásairól egyelőre nincsen adatok. Előbbiek visszatele-

³⁵ Elég csak fellapozni a régebbi-újabb püspökéletrajzokat, káptalani és egyéb proszopográfiákat, telis-tele vannak a kumulált javadalmak felsorolásával. Pl.: BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története. IV. Sajtó alá rend.: Málnási Ödön. Debrecen, 1935.; JUHÁSZ KÁLMÁN: A csanádi püspökség története. (1552–1608) A csanádi püspökség története. (1608–1699) Makó, 1935–1936. (Csanádvarmegyei könyvtár, 28–29.); újabban: SUGÁR ISTVÁN: Az egri püspökök története. Bp., 1984. (Az egri főegyházmege schematizmusa, 1.); Esztergomi érsekek, 1001–2003. Szerk.: Beke Margit. Bp., 2003.; KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok, 1100–1900. Esztergom, 1900.; BÉDY VINCE: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmege múltjából, 3.); PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történelmi névtára. (1630–1950) München, 1987. (*Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae*, 8.); CHOBOT FERENC: A váci egyházmegye történelmi névtára. I–II. Vác, 1915–1917.

³⁶ Erre és egyik legjelentősebb intézményére: FAZEKAS ISTVÁN – BEKE MARGIT: A bécsi Pázmáneum. Bp., 2002. (METEM Könyvek, 37.)

³⁷ SZLJÁRTÓ M. ISTVÁN: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Keszthely, 2010. (továbbiakban: SZLJÁRTÓ M., 2010.) 29–42. p.

³⁸ Pl.: ZLINSZKY JÁNOS: A szentgotthárdi ciszterci apátság kegyúri jogai és Pázmány Péter. In: Pázmány Péter emlékezete. Szerk.: Hargittay Emil. Piliscsaba, 2001. 109–138. p.

³⁹ SIPTÁR DÁNIEL: A ciszterciak XVII–XVIII. századi visszatérése Magyarországra. In: A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: Guitmann Barnabás. Bp., 2009. 293–316. p., 298–300. p.

⁴⁰ VÁRSZEGI ASZTRIK: Pázmány és a magyar bencések. In: Az Úr szolgálatának iskolája, 1939–1989. A gimnázium tanárainak tanulmányaiból. Pannonhalma, 1990. 54–58. p.; UÓ: Pázmány Péter und die ungarischen Benediktiner. In: *Studien und Mitteilungen aus der Geschichte des Benediktinerordens*, 1988. 183–188. p.; TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Pannonhalmi bencés misszió 1658-ban. In: *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok*, 1996. 1–2. sz. 287–294. p.

pülésére 1655-ben került sor Lékán,⁴¹ utóbbiakéra pedig csak 1702-ben kerül sor Morvaországból.⁴² Ebben az időszakban zajlott azonban a domonkos rend sikeres visszatelepítése Magyarországra, jelesül Szombat-helyre.⁴³ Sigismondo Ferrari mélyreható kutatásokat végzett a rend történetére vonatkozólag, ebbe nyilván a korábbi szépszámú birtokok is beletartozhattak (1475-től a domonkosok már nem voltak koldulórend).⁴⁴ Mindenesetre a részletek, főképpen más tulajdonos renddel folytatott kontroverziák feltárása további kutatások feladata, kiváltképpen, hogy maga a nádor ilyen kiemelt figyelmet szentelt a kérdésnek (*Considerationes*, 4–5. pont).

Arról nincsen nagyon tudomásunk, hogy külföldi koldulórendi szerzetesek személyre szólóan tényleges jövedelmet biztosító magyar egyházi javadalmat tudtak volna szerezni. Arról viszont sokkal inkább, hogy püspöki címeket nyertek maguk számára az udvarnál. Ezek a címek balkáni, tengeremelléki püspökségek titulussai voltak, melyek fel-feltűntek a középkor folyamán a magyar királyok okleveleinek méltóságsoraiban.⁴⁵ Az udvari magyar kancellária a 16. század végétől kezdte ezeket mind nagyobb számban adományozni. Az adományozások száma az 1620-as években ugrott meg jelentősebben, újabb és újabb címek kerültek elő. Mindez a

⁴¹ A rend történetére: FALLENBÜCHL FERENC: Az ágostonrendiek Magyarországon. Bp., 1943. (A Szent István Akadémia II. osztályának értekezései, III/3.)

⁴² KOVÁCS IMRE: A türjei premontrei prépostság története. Zalaegerszeg, 1991. (Zalai Gyűjtemény, 32.) [A prépostság a komendátorok kezén (1569–1703) 1634 és 1644 között]; Uő: Fejezetek a csornai prépostság történetéből. (ms.) 288–299. p.

⁴³ SIGISMUNDUS, FERRARIUS: De rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum. Bécs, 1637.; vö.: RÖSSLER MÁRIA IRÉN: Magyar domonkosrendi példák és legendák. Kassa, 1927.

⁴⁴ F. ROMHÁNYI BEATRIX: Domonkos kolostorok birtokai a késő középkorban. In: *Századok*, 2010. 2. sz. 395–410. p.

⁴⁵ A kérdésre a püspökségek felsorolásával: RITZLER, REMIGIUS: Die Bischöfe der Ungarischen Krone. In: *Römische Historische Mitteilunge*, 1971. 127–164. p.; BAHLCKE, JOACHIM: A „Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez. In: *Történelmi Szemle*, 2006. 1–2. sz. 1–24. p. – A püspökséget nyert külföldiek, akár szerzetesek, akári világi papok (vö. alább, 47. sz. jegyz.) rendre hasztalan próbáltak a magyar főpapoktól kisebb javadalmakat, pl. káptalani stallumokat megszerezni, ezért pl. az örökös tartományokban igyekeztek célt érni, akár még plébániák megszerzésével is, és így biztosítani a püspökhöz méltó megélhetés kánoni elvárását. Káptalani dignitás, netalán királyi adományozású beneficium, királyi kamarai évdíj elnyerésére csak azon idegen származású főpapoknak volt leginkább lehetőségük, akik a hazai hierarchia tagjainak, leginkább az ország primásának jelöltjeként kerültek be a magyar epizkopátusba. Részben későbbi példák a korszakból: a fiumei születésű Pietro Mariani 1636-ban veszprémi olvasókanonokságot és hantai prépostságot nyert Lippay György veszprémi püspöktől, majd 1638-ban győri éneklókanonokságot és szentadalberti prépostságot Draskovich György győri püspöktől (a kinevezőiratok másolatai: ASV. Arch. unz Vienna, Proc. Vescovi, n. 77.); illetve a chioszi származású Hyacinto Macripodari kamarai penziót és tihanyi apátságot szerzett, ezek alapján püspöki megélhetésének hivatalos igazolása: Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk.: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/15.) 291–292. p., n. 7.

pápaság növekvő ellenállásával találkozott. A Kúria mind kevésbé volt hajlandó ezen királyi kinevezések megerősítésére. E jelöltek Esterházy állításával ellentétben rendszerint törekedtek megszerezni pápai bulláikat, ám mind kevésbé jártak sikerrel,⁴⁶ hiába próbálkoztak újabb és újabb címekkel.⁴⁷ A spanyol Habsburgok *mutatis mutandis* hasonló, címzetes püspöki kinevezési igényeivel is hadakozó pápai udvarban a Konzisztoriális és a Propaganda Kongregáció elemzései igyekeztek bizonyítani az igények alaptalan voltát,⁴⁸ mely ellen a császári követség szakértői ontották ellenérveiket.⁴⁹ Az egyes esetek, problémák viszonylag jól dokumentáltak a forrás-szinten, feldolgozásuk külön tanulmányt, kötetet érdemel majd.⁵⁰ Most

- ⁴⁶ Számos – szinte kivétel nélkül külföldi – választott püspöke levelei megerősítésük érdekében a római Habsburg-követekhez, valamint királyi prezentációk: Archivio di Stato di Roma, Archivio Giustiniani, busta 90–96 és Archivio Sforza–Cesarini, Parte I, Souvrani, busta 14, passim.
- ⁴⁷ A csúcstartó Henricus Fastroyer („in spiritualibus Vicarius Generalis exercitus nostri Campestris”), aki korbáviai c. püspök 1624. november 13-tól (a püspökségben 1640. szeptember 22-én nevezték ki utódát, s 1638 júniusában ismét ilyenként említik (ekkor „praepositus in Eisgarn”) – Tribunicensis c. püspök (Raguza szuffragáneusa, „nunc de iure et de facto vacantem”) 1626. augusztus 25-től (királyi *praesentatio* másnap) – novi c. püspök („a multoque tempore vacantem”) 1628. április 12-től 1638. november 12. előtti lemondásáig (utódának kinevezése) – szendrői c. püspök 1630. április 12. előttől (királyi *praesentatio*jának dátuma). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL.) E 229. (= Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Collationes Ecclesiasticae.) vol. 1. fol. 293., 438–439.; MNL OL. A 33. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária, Propositiones et Opiniones.) fasc. 2. n. 101.; MNL OL. A 35. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária, Conceptus Expeditionum.) n. 247., 248. Anni 1626.; MNL OL. E 229. vol. 1. fol. 309–310.; MNL OL. A 35. n. 103. Anni 1628.; MNL OL. E 229. vol. 1. fol. 317–318.; MNL OL. A 35. n. 120. Anni 1630. 1638-ban ismét prezentálta az uralkodó VIII. Orbánnak a korbáviai püspöki címre. 1638. jún. 23-án tudatta Scipione Gonzaga követtel a bemutatást és szőlította fel a pápai megerősítés kieszközlésére. – MNL OL. A 35. n. 227. Anni 1638. Őmellette számos olasz és spanyol ferences, domonkos és kármelita szerzett magyar püspöki címet az 1630-as években (a bosnyákokról nem beszélve), és a tendencia a következő évtizedben is folytatódott. Ld. pl. MNL OL. E 229. vol. 1. fol. 356, 392, 396, 406, 418, 425, 435, 439, 443 etc.; MNL OL. A 35. n. 66. Anni 1634.; MNL OL. A 33. fasc. 29. fol. 1095.; MNL OL. A 35. n. 372. Anni 1642.
- ⁴⁸ Vö. pl.: ASV. Fondo Borghese, Serie I, vol. 469–474, fol. 57r–v és 64r–v; Archivio Concistoriale, Congregatio Consistorialis, Acta vol. 1640–1643, fol. 900r–901v és 906r–907r. – Egy későbbi (1666. évi) alapos elemzése a problémának: uo., vol. 1664–1666, fol. 819r–826v és Archivio Storico della Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli (o de Propaganda Fide), Scritture, Ungheria e Transilvania, vol. 1, fol. 13r–19v.
- ⁴⁹ Pl.: ASV. Arch. Concist., Congr. Consist., Acta 1633–1640, fol. 588r–591v és 594r–597v.; Gli archivi della Santa Sede e il regno d’Ungheria. (secc. 15–20.) In memoriam di Lajos Pásztor. A cura di: Platania, Gaetano – Sanfilippo, Matteo – Tusor, Péter. Budapest–Roma, 2008. (továbbiakban: CVH I/4.) 78–80. p.
- ⁵⁰ A pozitivistá irodalom eddigi, nem lebecsülendő eredményei tehát érdemben elmélyíthetők. Vö.: FRAKNÓI VILMOS: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. I–III. Bp., 1901–1903. III. passim; UÓ: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp., 1895. passim.

elégedjünk meg annak az aláhúzásával, hogy a kérdésre az ország nádora hármasszempont alapján hívta fel a figyelmet: *a)* egyházi (a szerzetesi állapottal való összeférhetetlenség); *b)* politikai (országgyűlési szavazatok), és *c)* nemzeti (hogy nem magyarok). Kiváltképpen ez utóbbi érdekes számunkra, hiszen azt mutatja: a korban már az egyházi érdekek védelme kezdett nemzeti jelleget ölteni, és ezáltal nem a központi hatalommal, hanem idegen nemzetiségű igénylőkkel szemben. Ez ugyan elsődlegesen még nem nyelvi alapon nyugvó megkülönböztetés volt: a nem a Magyar Királyság területén születettek, illetve élők vonatkozott. (*Considerationes*, 6. pont)

A 8. pontban említett eljárás nagyon különleges információ, és azt bizonyítja, hogy Magyarországon is meghonosodott az Itáliában elterjedt *resignatio in favorem*, a kedvezményezett lemondás intézménye. Ennek lényege, hogy a javadalom tulajdonosa egy másik fél javára lemond *beneficiumáról*, aki a továbbiakban előre kialakított összegű penziót biztosít számára korábbi jövedelmeiből. A lemondásra rendszerint egy újabb, javadalmazottabb tisztség reményében került sor. Az alkalmazott eljárás során nemcsak az utód személyének kiválasztása volt befolyásolható, hanem némi többletbevételhez is lehetett jutni. A magyar rendszer ennél annyiban volt szélsőségesebb, hogy a korábbi tulajdonos csak a címet engedte át az új tulajdonosnak, és a teljes jövedelmet megtartotta magának. Az „utód” így kénytelen volt beérni a rangemelkedéssel járó presztízsnövekedéssel.

A vizitációk és ezzel a plébániák, lelkészségek elhanyagolásának meggyőzően leírt sorai talán a legjelentősebbek a *Consideratio* pontjai közül. A *visitatio canonica* a trienti típusú reformáció kulcsmozzanata, és elsődlegesen Pázmány fennmaradt kiadott egyházlátogatási jegyzőkönyvei alapján úgy tudtuk: ezek végzésére következetesen sor került, s ha vannak is szép számmal hiányok a fennmaradt jegyzőkönyvek sorában, az inkább a források pusztulásának tudható be.⁵¹ Esterházy aligha kétségbe vonható kritikája viszont azt bizonyítja: az eljárások lefolytatása a legtöbb egyházmegyében a kora újkori katolikus reform fénykorában számos kívánnivalót hagyott maga után Magyarországon (9. pont).

d) Sopron, Vác, Erdély. A püspöki áthelyezések és a metropolitai joghatóság

Sopron és a váci egyházmegye kapcsán a nádori kritika két püspököt vett célkeresztbe. Sopron esetében a fő felelős Draskovich György győri püspök lett megszólítva. A fontos város lelkipásztori helyzete, vallási viszonyai azonban az elkövetkező évtizedekben is feszültek maradtak.⁵² A másik

⁵¹ Néhány kiadott vizitáció a korszakból: Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei. (1616–1637) Kiad.: Beke Margit. Bp., 1994. (Strigonium Antiquum, 3.); *Visitatio Canonica*. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1647–1674. Kiad.: Tomisa Ilona. Bp., 1992. A vizitációk jegyzéke: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa. I–VIII. Szerk.: Dóka Klára. Bp., 1994–1999.

⁵² Sopron korabeli egyházi viszonyaira, az javadalmakra és javadalmásokra ld. még: PRAY SÁNDOR: A soproni evangélikus egyházközség története. I. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 305skk és 320skk. p. A szövevényes és feszült soproni helyzetre: BÁN JÁNOS: Sopron újkori egyháztörténete.

érintett Nagyfalvy Gergely váci püspök volt. Vác esetében a helyzet kedvezőbb, az 1640-es években, ha átmenetileg is, Nógrádban a püspökség ideiglenes székhelyet kapott.⁵³ (*Consideratio, 10. és 13. pont*)

A 11. és a 14. pontban Esterházy a kora újkori magyar egyháztörténet két jól ismert alapjelenségét veszi szemügyre. Jóllehet a kánonjogi előírások régóta tartalmazzák azt a kívánalmat, hogy megyéspüspök áthelyezésére csupán metropolitai szék esetében kerülhessen sor, Magyarországon már a 15. század közepén, az egyházszervezet feletti állami ellenőrzés megszilárdulásával általánossá vált a *translatiók* gyakorlata. Elszaporodásuknak az sem tudott gátat szabni, hogy míg a püspöki szék betöltésében uralkodói közreműködést szupplikáció/nomináció keretében (sőt kezdetben, és elvétele patronátus formájában is) a kánonjog elismerte, az áthelyezés egy másik püspöki székre elvileg kizárólag a Szentszék számára volt fenntartva.⁵⁴ A 16–17. századra, kiváltképpen a címzetes püspökségek török hódítás miatti megszorodásával, az áthelyezések nemcsak megnövekedtek, hanem a magyar egyházszervezet működésének szerves, mondhatni szabályszerű részévé váltak és maradtak a 18. századig.⁵⁵ Például a primási székben bekövetkező változás egy-két kivételtől eltekintve az összes püspökség élén változást idézett elő, a főpapok sorban araszoltak előre a jelentősebb, vagy annak vélt püspökségre. A rendszerbe legtöbbször csak legalul, egy-egy hódoltsági, sőt még inkább balkáni, délvidéki címnél lehetett belépni, mely utóbbiakat, ugyebár, külföldiek is megcélozták. A szisztéma működésének, fennmaradásának részletei elmélyült vizsgálatot követelnek, a for-

Sopron, 1939. (Győregyházmege múltjából, 4/2.) 180. p.; DOMINKOVITS PÉTER: Egy soproni városplébános végrendelete a felekezeti küzdelmek korából. (Csehi István, 1644.) In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2005. 2. sz. 129–142. p., 13–23. sz. jegyz. Eszerint a zsinat (mely *nationalis* elnevezéssel tűnik fel), mely előtt megjelentek a város követei is, határozatot hozott arról, hogy a városnak magyar plébánosának kell lennie. Ilyen kánont Péterffy-nél nem találunk, ami arra utal, hogy kisebb, konkrét ügyek nem kerültek be a jezsuita történész kiadványába.

⁵³ A zsinati határozat említésével, és az abból Draskovich győri püspök és kanonkjia, Nagyfalvy váci püspök között keletkezett kontroverzia leírásával: SZARKA GYULA: A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában. Vác, 1947. (Vácegyházmegye múltjából, 4.) 30–34. p.; ld. még: MOLNÁR ANTAL: Adatok a váci egyházmegye török kori történetéhez. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 2. sz. 56–69. p.

⁵⁴ A konstanzi bullára, a magyar királyi főkegyúri jogra és a középkorvégi uralkodói egyházi kinevezésekre legújabbán további irodalommal: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk.: Bárány Attila – Pószán László. Debrecen, 2014. 176–188., 219–239. p.

⁵⁵ A 16–17. századi magyar episzkopátus monografikus feldolgozása még várat magára. Kiváló támpontokat ad: BAHLCKE, JOACHIM: Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation. (1686–1790) Stuttgart, 2005. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa, 23.) küln. 11–90. p. (Történeti bevezető.) Magyarul: Uő: A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia: együttműködéstől a konfrontációig. Ford.: Fazekas István. Bp., 2013. Meg kell említenünk ugyanakkor a magyar történettudomány alapos kritikáját is: GÓZSY ZOLTÁN – VARGA SZABLOCS: — In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 1. sz. 70–75. p.

rásadottságok ezt sok esetben lehetővé is teszik.⁵⁶ Az azonban már most megfogalmazható, hogy a szisztéma, melyet eddig tulajdonképpen megszokottak és bejáratottak, mondhatni tradicionálisnak véltünk, a kortárs világi katolikus elit szemében erőteljesen kontraproduktív, sőt botránykeltő mozzanatként jelent meg.

A promóciós hullámok – 1638-ig – legutolsó feltornyosulása épp Pázmány 1637. évi halála miatt következett be, és az így bekövetkező sorozatos áthelyezések pápai megerősítéseinek problémái 1639-ben a szentszéki–magyar kapcsolatokat addig soha nem látott kihívás elé állították. Az erdélyi püspökség Esterházy által említett ügye ennél jóval korábbra, a keleti magyar, mindinkább protestáns jellegű államiság kiépüléséig nyúlik vissza, amiben az sem hozott rendezést, hogy 1634-ben Pázmány II. Ferdinánddal olyan püspököt neveztetett ki Simándi István személyében, aki kész volt az erdélyi fejedelemség területén működni. A Szentszék magatartása csupán annyiban lett következetesebb az elkövetkező években, hogy a hódoltsági (pécsi, csanádi) püspökök sem kapták meg bulláikat. A kutatás által részletesen tárgyalt különleges történelmi helyzet, a különféle megoldási kísérletek ellenére, mindvégig rendezetlen maradt a 17. században.⁵⁷

A metropolitai joghatóság erősítésének igénye nagyon különleges fejezete a nádori *Considerationes*nak. Az itt utolsónak röviden elemzésre kerülő pont még nyilvánvalóbbá teszi, hogy Esterházy teológusi segítséggel vetette papírra sorait. Ez a mozzanat tudniillik belső, egyházkormányzati jellegű, a többi ponttal ellentétben nincs látható vetülete a „külvilág felé”. Majdnem 400 év távlatából nehéz eldönteni, hogy a magyar főúr ezzel a trienti reform episzkopalista jellegét kívánta volna erősíteni a metropolitai joghatóságot épp ezekben az években még inkább megnyirbálni igyekvő Kúriával szemben,⁵⁸ vagy csupán gesztust kívánt gyakorolni Lósy Imre primás felé, erősítve annak pozícióit? (13. pont).

5. A *Considerationes* motivációi és hatása

a) Esterházy fellépésének indítékai

Ha rátérünk Esterházy nádor motivációinak vizsgálatára, melyek zsinati szereplésére ösztönözték, azt tapasztaljuk, hogy abban személyes mozzanatok is megragadhatóak, akár pozitív, akár negatív irányban. Tudjuk, viszonyra Lósy primással – Pázmánnyal ellentétben – konfliktusmentes, sőt az 1637/38. évi országgyűlésen szövetségesek is voltak az protestánsokkal szemben tanúsítandó politika formálásában. A személyes indítást erősí-

⁵⁶ Rengeteg adat az esztergomi érsekeknek az uralkodóhoz intézett leveleiben. MNL OL. A 30. (= Magyar Kancellária Levéltára. Litterae Archiepiscoporum.) 1–2. cs.

⁵⁷ A kérdés viszonylag jól feldolgozott: GALLA FERENC: Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. In: Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Szerk.: Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály. Bp., 1941. 561–587. p.; JAKAB ANTAL: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században. Kolozsvár, 1944. (Erdélyi tudományos füzetek, 172.) – Az ASV. Archivio Concistoriale alapján azonban az eddig megrajzolt kép tovább árnyalható.

⁵⁸ Ld. pl.: Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach. (1598–1667) I–VII. Hrsg.: Keller, Katrin – Catalano, Alessandro. Wien–Köln–Weimar, 2010. II. (Diarum 1629–1646.) 189. p.

ti, hogy Lósy egyházkormányzati pozícióinak erősítése egyenes arányban gyengítette volna az udvari kancellár Lippay György egri püspök befolyását, aki kifejezetten a nádor ellenlábásának számított. A rezidencia-kérdés hosszas nádori tárgyalásának fő célpontja Lippay volt.⁵⁹ Esterházynál ugyanakkor a személyes motivációk nem bizonyultak elsődleges, illetve kizárólagos szempontnak. A kritikákból tudniillik bőven kijutott Draskovich György győri püspöknek is, aki kifejezetten a nádor favoritjának számított a magyar epizkopátuson belül.⁶⁰ Ahítatára, vallásos elkötelezettségre pedig talán elég felidézni a nagyszombati egyetemi templom, az ország első barokk temploma építtetését.⁶¹

Megkerülhetetlen kérdés, hogy a személyes célokon, illetve a vitathatatlan magándevóción túl vajon mi ösztönözte Esterházy Miklóst e szokatlannak tűnő fellépésre, illetve mi adhatta Magyarországon a keretét a *Considerationes* megírásának? A választ az ország különleges, végleges erőviszonyaiban még nem kialakult, főbb vonalaiban azonban stabilizálódni látszódo multikonfesszionális struktúrájában, illetve alkotmányának, működésének különleges rendi jellegében találhatjuk meg.

A kora újkori konfesszionális interakciónak, a lutheránusok konzisztoriális, a kálvinisták presbiteriális jellegének, e két 1638-ban még megszeménően többségének számító felekezet szinodális működésének ismeretében nem is tűnik annyira szokatlannak, hogy a hegemoniára törő trienti katolicizmus életének formálásában, jobbításában a világi katolikus elit hallatni kívánja a hangját. Nem elégszik meg a kegyúri, mecénási szerepkörrel (mint a későbbiekben, gyakorlatilag egészen a 19. század végig, a Katolikus Néppárt megalakulásáig), hanem meglehetősen problémaérzékenységgel szól hozzá bizonyos kérdésekhez, javarészt mulasztásként vagy visszaélés-ként értékelt jelenségekhez. A párhuzam tulajdonképpen kézenfekvő. 1610-ben Thurzó György nádor hívja össze a zsolnai evangélikus zsinatot és elnököl rajta; a katolikus Esterházy, aki fiatal felnőttként 18 éves kora körül katolizált, nem egyszerű főúrként, hanem nádorként vindikál – ha kellő óvatossággal és már-már kínosan gondos fogalmazással – szinte hasonló szerepet magának. Péterffy közléséből nem véletlenül maradtak ki a nádori pontokat közvetlenül felvezető sorok, melyekben Esterházy kifejezetten kötelességéhez/hivatalához („*ad officium nostrum*”) tartozónak ítélte, hogy kifejtse bizonyos javaslatait.⁶²

A nádor interkonfesszionális motivációi mellett a kora újkori rendiség magyarországi sajátosságait érdemes még röviden szemügyre venni. A középkori alapokon 1608-ban konszolidált és szabályozott rendszerben a hatalom duális jellegű: a rendek és az uralkodó együttesen gyakorolják. A ne-

⁵⁹ TUSOR, 2020b.

⁶⁰ A Lippay–Esterházy–Draskovich viszonyrendszerre ld.: PAYR SÁNDOR: Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója. I. In: *Protestáns Szemle*, 1904. 2. sz. 77–92. p., 83–85., 89–90. p.; SZABADY BÉLA: Draskovich György püspök élete és kora, 1599–1650. In: A soproni katolikus főgimnázium értesítője. Sopron, 1936. 14–115. p., 41–43. p.; KÁDÁR ZSÓFIA: A soproni jezsuita kollégium kezdetei. (1636–1640) Dobronoki György SJ superiorsága. I. In *Soproni Szemle*, 2011. 4. sz. 381–403. p., 394–395. p.

⁶¹ Vö.: GALAVICS GÉZA: A barokk művészet kezdetei. In: *Ars Hungarica*, 1973. 97–126. p.

⁶² Ld. fentebb, 22. sz. jegyz.

messég mellett – pontosabban rangsor szerint, előtt – a katolikus klérus az államalkotó tényező, őket a meglehetősen gyenge szabad királyi városok képviselők követi. Az országgyűléseken a főpapok és főurak együtt tanácskoztak, szavaztak a felsőházi üléseken, a prépostok, apátok, valamint a káptalanok képviselői a nemesi vármegyék követeivel az alsóházban; a megyegyűléseken hol püspök, hol arisztokrata főispáni elnöklettel tárgyaltak közösen egyháziak és világiak. A közös munka színtereit az országos bírósági fórumok (*tabula septemviralis, tabula regia*) és a megyei jogszolgáltatás oktavái szaporították.⁶³

Ez a gyakori és szoros kapcsolat abban a kora újkori európai miliőben, ahol *religio* és *politicum* kéz a kézben jártak, még inkább érthetővé teszi Magyarország nádorának fellépését, sőt a kölcsönösség igénylésének jegyével ruhazza fel. Ama felfogás meglétére enged sejtetni, miszerint ahogyan a ország ügyeiben együtt tanácskoznak és hoznak törvényeket egyháziak és világiak, ez nem lehet másként az egyház ügyeiben sem. Mely egyházat Esterházy egyenesen apostolinak nevez (*Ecclesia nostra Apostolica*). Ezt az egyházat a hagyomány és közjogi felfogás szerint szakrális személy, az első magyar király, Szent István mintegy apostolként alapította. Mely alapítás mellől épp ezekben az években kezd átmenetileg elmaradozni a korábban még obligát kifejezés, miszerint a Szent Király „a pápa jóváhagyásával” (*„ex nutu summi pontificis”*) járt volna el.⁶⁴

Mindezek ismeretében válik érthetővé, miért kívánt az ország nádora személyesen megjelenni a zsinaton, és miért is tartotta végső soron hivatalához tartozónak a *Considerationes* papírra vetését, melynek elején és végén nem véletlenül hangsúlyozza, hogy nem vezetik személyes célok. (Ami, láthattuk, kevés kivételtől eltekintve, igaz is.) A mindenkori nádor és az egyházi rend, kiváltképpen vezetője, a primás viszonya tudniillik nem volt mentes a feszültségektől. Konfliktusuk elsődlegesen nem felekezeti okokra vezethető vissza, hiszen katolikus és protestáns nádorok esetében egyaránt megfigyelhető. Sokkal inkább a szoros közjogi kooperáció természetes velejárója, illetve a rangelsőség eldöntetlenségének folyamánya volt

⁶³ Vö.: BENDA KÁLMÁN – PÉTER KATALIN: Az országgyűlések a kora újkori Magyarországon. Bp., 1987. (Előadások a Történettudományi Intézetben, 6.); SZLJÁRTÓ M., 2010. küln. 29–42. p.; legújabban: FORGÓ ANDRÁS: Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein. Bp., 2017.; EMBER GYÖZÖ: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivaltörténet, 1.) passim.

⁶⁴ E problémára és kontextusára: BENE SÁNDOR: A Szilveszter-bulla nyomában. (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja.) In: „Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk.: Bene Sándor. Bp., 2006. 89–124. p.; TÓTH GERGELY: Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban. (16–18. század) Bp., 2016. 193kk p.; TUSOR PÉTER: Rationes, ob quas cancellarius Ungariae a residentia episcopali excusari merito debet. In: Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk.: Horn Ildikó – Lauter Éva – Szirtes Zsófia et al. I. Bp., 2016. 333–347. p.

és lesz is az elkövetkező évtizedekben.⁶⁵ Zsinati „felszólalását” Esterházy egyértelműen és határozottan ki kívánta emelni ebből a feszültségekörből.

b) *A nemzeti zsinat „nádori kánonjai”*

A nádor törekvése sikerrel járt. A *Considerationes* – mint fentebb részben már láthattuk – ugyan nem szabta át a magyarországi katolicizmus arculatát, a nemzeti zsinat helyt adott a nádori fellépésnek, „befogadta” azt. Nem nyilvánította illetéktelennek, sőt a „megfontolásokat” tulajdonképpen mégiscsak előterjesztésnek (*propositio*) vette, hiszen többségükre tételesen reflektált.

A zsinati kánonok VII. fejezete a vizitációkkal foglalkozik. Az egyházlátogatások tárgyalása nyilvánvalóan a zsinatok állandó napirendi pontjai közé tartozott, de talán Esterházy szigorú sorai is közrejátszhattak abban, hogy itt minden korábbinál részletesebb szabályozással és szankcionálással találkozhatunk. A káptalanokat a püspököknek személyesen kellett látogatnia, a szerzetesi közösségeket, plébániákat a főespereseknek, még hozzá évente, javadalomvesztés terhe mellett. Nem feledkeztek el a hódoltság-részekről sem, ott alkalmas, szabadon mozgó papok feladata lett az ellenőrzés – olvashatjuk.⁶⁶

A többi pont esetében nem kell feltételezésre hagyatkoznunk a nádor szerepét illetően. A IX. *Caput (De residentia ac beneficiorum adeptione)*⁶⁷ szinte teljes egészében Esterházy Miklós „előterjesztésein” alapul. A IX/1. kánon – szembemelve a zsinat elején felolvasott bullával – a pápa mellett a metropolitának, vagy akadályoztatása esetén a rangidős szuffragáneusnak ad felhatalmazást, hogy figyelmeztesse, majd eljárjon a rezidenciakötelezettség ellen vétő prelátusok ellen.⁶⁸

A IX/2. kánon szerint az udvari kancellár útján kérni kell az uralkodót, hogy a címzetes püspökségeket kizárólag a magyar káptalanok tényleges tagjainak adományozza, továbbá idézze az uralkodó emlékezetébe, hogy a kánonok stallumokat egyházmegyés papoknak adományozza, hogy az ő rezideálásuk is biztosítva legyen.⁶⁹

A IX/4. kánon felszólította azokat, elsősorban a szerzeteseket, akik pápai diszpenzáció nélkül javadalomképtelenek, hogy a felmentés megszerzése előtt ne merészeljenek javadalmat elfogadni.⁷⁰ Továbbá kimondja,

⁶⁵ Vö. BITSKEY ISTVÁN: A nádor és az érsek, Esterházy Miklós vitája Pázmány Péterrel. In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk.: Angri János – Barta János. Debrecen, 2005. 55–62. p.; FUNDÁRKOVÁ, ANNA: Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff. (1647–1650) Wien, 2009. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 1.) XV–LXVIII. p.

⁶⁶ PÉTERFFY, 1742. II. 365–366. p.

⁶⁷ PÉTERFFY, 1742. II. 370–372. p.

⁶⁸ PÉTERFFY, 1742. II. 370. p.

⁶⁹ „...non absque defectu *Ecclesiae Hungaricae* fieri, quod episcopatus titulares, qui antea in Capitulis ernat, extra Regnum constitutis conferuntur; nam nec in synodis, nec in comitiis eorum opera uti possumus, nec in sacramentorum ordinis administratione, aliisque episcopalibus functionibus levamen ab iis habemus.” Uo.

⁷⁰ „Illi qui sine dispensatione incapaces sunt beneficiorum, nosse debent, quod non debeant in eorum adeptionem importune sese ingerere; quod ubi fecerint,

hogy kérni kell az uralkodót: a pápánál és a protektornál mozdítsa elő a megerősítéseket, melyek főként a protektor illetékgényei miatt húzódnak, és alig van már felszentelt püspök.

A IX/5. kánon előjáróban idézi a Trienti Zsinatnak a javadalomhalmozást tiltó rendelkezését (eszerint csak akkor lehet kettő, ha az egyik nem elég a megélhetéshez, de nem lehet lelkipásztori jellegű). Ugyanakkor számos ellenkező tartalmú hazai törvényt is citál.⁷¹ A zsinati atyák bár fontosnak tartották, hogy a katolikus szavazatok ne csökkenjenek az országgyűlésben, ám anyagi érdekeik védelmében salamoni és meglehetősen „puha” döntést hoztak. Kijelentették, hogy mind a zsinat, mind az ország törvénye-éhez ragaszkodni kívánnak.⁷²

A javaikat visszaszerezni igyekvő szerzetesrendek igényét Esterházyval ellentétben nem látja megalapozottnak a zsinat, hangoztatván, hogy önként („*sponte sua*”) hagyták el monostoraikat és kolostoraikat, amikor elmenekültek az országból. Javaikat a világi klérus mentette meg számos veszély közepette sok fáradsággal, és őrizte meg költséget nem kímélve, azokat *optimo iure* szerezte meg és *pro libitu* tartja birtokában. A IX/6. kánon végül kimondja: kérni kell az uralkodót, hogy az egyház legfőbb kegyuraként („*tanquam supremus Ecclesiarum patronus*”) tartsa meg e téren a klérust jogaiban.

A IX/7. kánonban tényleges hivatkozás jelenik meg („*refertur ad sacram Synodus*”) Esterházy írására. Itt rövid úton eltiltásra kerül a *resignatio in favorem*⁷³ lelkekre veszélyes gyakorlata. Közvetetten idekapcsolódik a 3. kánon is, mely előírja, hogy azok, akik kegyúri közreműködés révén jutnak egyházi tisztséghez, tegyenek esküt, miszerint javadalmukat nem idegenítik el, és nem rontják le.

A IX/8. kánon ugyan külön hivatkozás nélkül, de lényegében szinte áttemeli a nádori kifogásokat a püspökségekről történő gyakori áthelyezések kapcsán. A javasolt gyógymód ugyanakkor szemlátomást ezúttal sem túl radikális. A zsinat résztvevői az uralkodóra hárítják a felelősséget, mondván, nála kell elérni, hogy gyakoroljon e téren önmérsékletet.⁷⁴ Arról,

condignam contra ipsos habendam animadversionem iuxta Canones infallibiliter noverint. Regulares potissimum, qui suo ordini obstricti habentur, priusquam dispensationem Apostolicam obtineant, quae non consuevit sine magna necessitate, eiusque accurata consideratione concedi, diligentissime attendant in hac re, ne id in hoc genere attentent, quod condigna castigatione emendari debet.” PÉTERFFY, 1742. II. 371. p.

⁷¹ „Leges autem Regni Hungariae usque adeo hanc pluralitatem beneficiorum evitandam consueverunt, ut plura statuta extent in contrarium (Albert art. 8, decr. 13; Math. Art 13; Vladislai decr. 3, art. 56; Decr. Ferd. I. 1548, art. 6.)”. Uo.

⁷² „Et quidem vel ex ea causa, quod ex pluralitate beneficiorum vota in comitiis diminuantur, iustissime vitari pluralitas beneficiorum suadetur. In hac igitur re inhaeret S. Synodus decreto S. Concilii Tridentini, ac legibus etiam patriis Regni.” Uo.

⁷³ „Esse aliquos ex beneficiatis, refertur ad sacram Synodus, qui propria autoritate, sed tamen nominatenus beneficia in alios transferant, proventus interea, eorumque usum sibi reservando.” PÉTERFFY, 1742. II. 371–372. p.

⁷⁴ „...oranda itaque sua maiestas erit, ut in mutationibus Episcopatum clementem suam moderationem adhibere dignetur”. PÉTERFFY, 1742. II. 372. p.

hogy a váci püspök személyesen tartózkodjon Nógrádban vagy legalább megfelelő helynököt tartson, a zsinat harmadik, utolsó napján döntöttek.⁷⁵

Az erdélyi püspökség ügyéről nem találunk a kiadott aktákban zsinati döntést. Az uralkodói kinevezési jog elfogadása és egyházmegye kánoni betöltése érdekében a Magyar Királyság püspökei és prelátsai („*Episcopi et Prelati Regni Hungariae*”) külön iratot intéztek „*ex synodali congregatione*” a pápához, kiegészítve a bullák kiállítása díjmentességének kérésével. A felterjesztést – lelőhelye alapján – a Hitterjesztési Kongregáció plénuma tárgyalta, határozat és eredmény nélkül.⁷⁶

6. Kitekintés, összegzés

a) A *Considerationes* római fogadtatása

A Péterffy által előjáróban közölt nádori vázlatpontok és a zsinati kánonok imént idézett pontjai tartalmának gondos összevetéséből már eddig is kikövetkeztethető lett volna a szerves kapcsolat, az, hogy a nemzeti zsinat kánonjainak egyik előterjesztője Esterházy Miklós volt. Ennek megállapítása, bizonyítása és elemzése azonban a vatikáni magyar kutatások lehetősége és feladata maradt. Mint már előkerült, a vatikáni apostoli könyvtár őrizte meg ugyanis számunkra a nádori pontoknak hazai levéltárakban ez idáig fel nem lelt szövegét. A dokumentum nem véletlenül, netán a nuncius hírszolgálatnak köszönhetően került először a pápai Államtitkárságra, majd pedig annak korabeli irataival egyetemben az uralkodó pápai család, a Barberinik tulajdonába. Miként Malatesta Baglioni nuncius Enzersdorfban 1638. július 14-án a Szentszék ügyeit irányító pápai neposnak, Francesco Barberininek írt jelentésében beszámol róla, maga Esterházy adta át neki a szöveget, mondván, „bár a zsinat már véget ért, ám jobban meggondolva úgy ítélte, hogy azt Eminenciádnak is látnia kell és kért, hogy gondoskodjam erről”.

A nuncius jelentése arra enged következtetni, hogy a nádor pontosan informálva volt a zsinat menetéről, és hiába tárgyalták érdemben javaslatait, hoztak kánonokat ezekkel kapcsolatban, a zsinaton történetekkel nem igazán lehetett elégedett, ha hamarosan tudatni akarta metsző kritikáját a pápai udvarral. Malatesta Baglioni először nem akarta átvenni tőle az iratot, ami azt mutatja, hogy szokatlannak, netalán illetéktelennek tartotta a főúr fellépését. Ám a nádor erősködésére és hogy ne sértse meg, eljuttatta Rómába másolatát⁷⁷ (az Esterházytól átvett példányt eszerint jónak látta magánál tartani). Mint írja, nem tehetett másként, „a magyarok ugyanis, ha fejükbe vesznek valamit, a siker reménye nélkül is tovább mozgatják azt...”. Baglioni szinte mentegetőzik a *Considerationes* elküldése miatt, és a

⁷⁵ PÉTERFFY, 1742. II. 373. p.

⁷⁶ Kiadva: CVH I/4. 76–78. p.

⁷⁷ Egészen pontosan két másolatot küldött Rómába. Az iratnak a nunciátúra kancelláriáján készült, az alább közlésre kerülővel gyakorlatilag egyező szövegű kópiája megtalálható még: BAV. Barb. Lat., vol. 7009. fol. 21r–24v. A *duplicatum* meglétét az magyarázhatja, hogy Malatesta az Államtitkárságnak mind Francesco Ceva államtitkár által irányított részlegébe, mind pedig Barberini bíboros *in proprio* irodájába (vö.: TUSOR PÉTER: A barokk pápaság. Bp., 2004. 166–185. p., külön. 172–174. p.) tanácsosnak vélte eljuttatni a szöveget. Ami arra utal, hogy mentegetőzésével ellentétben remélt valami hatást a benne foglaltaktól.

bíboros belátására bízva, mi legyen az irat sorsa.⁷⁸ A pápai udvarban azonban nem kívánták felhasználni a magyar epizkopátussal szemben, a mind feszültebb viszony ellenére sem. Nemcsak azért, mert a kritika világi részről származott, hanem mert több pontja a Kúria tagjain is számon kérhető lett volna! Az irat hátoldalára ezért csak annyit vezettek rá, hogy helyezték el a könyvtárban, vagyis *ad acta* tették.⁷⁹

Nemcsak Esterházy juttatta el javaslatait Rómába, a kánoni előírásokkal összhangban így tett a hivatalos zsinati határozatokkal Lósy primás is. Ezek a rendes hivatali úton a Zsinati Kongregáció elé kerültek.⁸⁰ Azon túl, hogy Pio és Albornoz bíboros lett megbízva szemlélésükkel, nincs más adatunk a Kongregáció állásfoglalásáról.⁸¹ Egyedül annyi történt, hogy valaki, vélhetően Francesco Paolucci titkár oldalt megjelölte az általa különlegesnek vélt pontokat. Nos, ezek két kivétellel⁸² a „nádori kánonok” voltak. Az Esterházy javaslatain alapuló határozatok szinte mindegyike feltűnés keltett a Zsinati Kongregáció sokat látott, már 1626-tól (egészen 1657-ig) hivatalában lévő titkárnak szemében.

b) Tézis

A „nádori előterjesztések” és a „nádori kánonok” római fogadtatásának bemutatásával érkeztünk el oda, hogy pontot tegyünk e szinodológiai vizsgálatunkra és befejezésül megfogalmazzuk tézisüket. Eszerint a kora újkori magyarországi zsinatok „*de reformatione*” szinódusok, alapvetően a tridentínus reform módozataival foglalkoztak, a hittelt (*de fide*) kapcsolatos problémákat elvértve tárgyalták.⁸³ Különlegességüknek számít azonban az e

⁷⁸ A nuncius jelentésének jelzete, melynek a *Considerationes* eredetileg a melléklete volt: BAV. Barb. Lat., vol. 6986. fol. 109r–v.

⁷⁹ Mint köztudomású, a levelezések, *discorsók*, diplomáciai iratok, egyéb kéziratok szokásos őrzési helye – kötetekbe kötve – az itáliai arisztokrata családoknál a könyvtárban volt. A levéltár a jogbiztosító, gazdasági jellegű iratokat őrizte. A *Barberiniani Latini* 6894. sz. kötete tartalmazza többek között a korszak többi magyar provenienciájú forrását is, pl. Lósy és Lippay primások leveleit stb.

⁸⁰ ASV. Congr. Rom., Concilio, Concilia, n. 89. (Vö. fentebb is.) Ezen kívül csupán az 1858-as esztergomi (ugyanezen szám alatt) és az 1863-as kalocsai tartományi zsinat jegyzőkönyve (n. 27.) található meg a Zsinati Kongregáció levéltárában. A jelek szerint a kánoni kötelezettség ellenére Magyarországról – még ha egyes jegyzőkönyveket esetleg nem megfelelően archiváltak is Rómában – nem igyekeztek a zsinati határozatok felküldésével a Kúriába, Lósy lépését tehát különlegesnek tekinthetjük. A zsinati akták bekötetése (ez szemmel láthatóan római munka) és kézbesítése a magyar püspökkari ágens feladata volt: „*Illustri domino Iacobo Fauilla, exhibeantur*” – olvashatjuk az első oldalon.

⁸¹ A teljes jegyzőkönyv számozatlan. Az utolsó oldalon található rövid feljegyzésből tudjuk, hogy Pio és Albornoz bíboroshoz kerültek az akták, melyeket vissza kellett adniuk a titkárnak, Francesco Paoluccinak: „*cardinalibus Pio et Albornozio, qui restituant [?] secretario*”.

⁸² Az egyik a *Circa fidem* kaput 12. pontja: a győri püspök a kalugyereket mozdítsa el. A másik a plébánosi vizsgákról szóló fejezet 3. pontja, miszerint kérni kell a Propaganda Kongregációt, hogy a misszionáriusoknak csak úgy adjon fakultásokat, hogy azokat a megyéspüspökök tudta és engedélye nélkül ne használhassák.

⁸³ Vö. TUSOR, 2020.

tanulmányban feltárt világi főúri részvétel a határozathozatalban. A világi elem a 15. század egyetemi zsinatain még meghatározónak mondható, élükön Zsigmond római és magyar király összehívó, szervező szerepével. Trientben még ott vannak az uralkodók képviselői, I. Ferdinánd előterjesztésekkel is él a Zsinaton. Az alsóbb szinteken azonban a protestánsokkal ellentétben, katolikus viszonylatban a zsinat kizárólag a klérus ügye lesz, e folyamatban az 1638. évi magyar nemzeti zsinat üdítő kivétel. És egyszeri kivétel. Az abszolutizmus és a katolikus hegemonia megszilárdulásával nemcsak a világi katolikus elit ilyen jellegű megnyilvánulásai, hanem maguk a zsinatok is háttérbe szorultak. A szekularizáció kiteljesedő folyamatában az egyháziak egyre csökkenő mértékben tudtak beleszólni kormányzati, politikai ügyekbe, a világiak pedig az egyház belső életébe: ezt a jelek szerint 1638-ban még meglévő és elfogadott lehetőséget az állam monopolizálta mindinkább magának, legszembéletosebb módon a jozefinizmus és posztjozefinizmus évtizedeiben.⁸⁴

⁸⁴ Egy másik magyar, szinodológiai sajátosságra, miszerint a nemzeti zsinat 1648-ban mint az egyházi autonómia kifejezője jelenik meg bizonyos kérdésekben az – egyébiránt fő támasznak számító – államhatalommal szemben ld.: TUSOR PÉTER: Nemzeti zsinat, 1648. Katolikus rendi autonómiatörekvés a kora újkori Magyarországon. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Bp.–Pécs, 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, 10.) 69–129. p.